

THÁI ĐỘ CỦA NHẬT BÁO SÀI GÒN ĐƯƠNG THỜI VỀ SỰ KIẾN HÒA THƯỢNG THÍCH QUẢNG ĐỨC TỰ THIÊU

DƯƠNG KIỀU LINH*
BẾ THỊ THẨM**

Những ngày tháng 6 ở Sài Gòn 50 năm về trước, cả thành phố như đang trên chảo lửa của sự đối kháng với chính quyền Ngô Đình Diệm. Hiện thực lịch sử đó, ít nhiều đã được đề cập tương đối rộng rãi trên báo chí đương thời. Vì vậy, nguồn sử liệu báo chí ít nhiều cũng mang lại một cách nhìn và góp phần phục dựng bức tranh hiện thực thời kỳ đó. Và trên các nhật báo Sài Gòn - một nguồn sử liệu phong phú, đa dạng và hữu ích, trong rừng thông tin vốn có, nổi lên sự kiện Hòa thượng Thích Quảng Đức tự thiêu - sự kiện đã đi vào lịch sử dân tộc nói chung và lịch sử Phật giáo Việt Nam nói riêng như là một biểu tượng của lòng yêu nước của nhân dân Việt Nam. Từ xuất phát điểm như vậy, chúng tôi xin trở lại vấn đề này trên góc nhìn của báo chí Sài Gòn đương thời.

Chúng ta đều biết chính sách bất bình đẳng tôn giáo, hành động đàn áp dã man của chính quyền Ngô Đình Diệm đã gây nên làn sóng đấu tranh gay gắt từ phía các tín đồ Phật giáo. Đỉnh điểm là sự kiện Hòa thượng Thích Quảng Đức tẩm xăng tự

thiêu với thông điệp "xả thân vì đạo pháp và dân tộc" ở Sài Gòn diễn ra ngày 11-6-1963. Hành động này đã gây chấn động thế giới, thu hút sự chú ý đặc biệt của dư luận trong và ngoài nước.

Trên nội dung của khoảng 10 tờ nhật báo chủ yếu của Sài Gòn lúc đó, có thể nói hình ảnh và câu chuyện bi tráng của Hòa thượng Thích Quảng Đức, nói theo cách của báo chí là đã nuôi sống nhiều tờ báo trong nhiều tháng nhưng thực chất cũng chỉ là đưa tin, không khai thác được hết bản chất của sự kiện. Với đặc tính nhanh nhạy, bám sát diễn biến sự kiện, cập nhật thông tin liên tục, các nhật báo Sài Gòn đã có cách nhìn nhận sự việc qua nhiều góc độ, khía cạnh khác nhau, giúp tái hiện lại khá chi tiết, đầy đủ về sự kiện này. Nhưng mặt khác cũng là đã dựng lại bức tranh rất sinh động về bối cảnh, không khí chính trị của thành phố Sài Gòn lúc đó. Thực ra trước đó đã có sự giằng co quyết liệt giữa chính quyền và tổ chức Phật giáo, kể từ việc chống treo Phật kỳ ngày 8-5-1963. Trên các nhật báo như *Tiếng Chuông*, *Thần Chung*,

* TS. Khoa Lịch sử, Trường ĐHKHXH&NV-DHQGTP.HCM

** Học viên cao học, Khoa Lịch sử, Trường ĐHKHXH&NV-DHQGTP.HCM

Báo Mới, Lê Sống, Cách Mạng Quốc Gia, Sóng Dội Miền Nam, Buổi Sáng đã liên tục thông tin: "Tôi qua, ngày 8-5-1963 đám đông Phật tử tụ tập trước Đài phát thanh Huế chờ nghe bài diễn văn của Thượng tọa Thích Trí Quang đã được thu âm. Đài phát thanh từ chối phát bài diễn văn. Lúc 21 giờ số người tụ tập tại đài phát thanh Huế lên đến khoảng 6.000 người. Sau đó, Thượng tọa Trí Quang, Mật Nguyễn, Mật Hiến và Đức Tâm đến đài phát thanh để hỏi lý do không phát thanh bài diễn văn. Tỉnh trưởng Thừa Thiên đến đài phát thanh để đối thoại với các chức sắc Phật giáo. Binh lính và xe bọc thép cũng được điều đến Đài phát thanh. Trong khi lãnh đạo Phật giáo và tỉnh trưởng đang thảo luận, chính quyền dùng vòi rồng giải tán đám đông. Trong khuôn viên Đài phát thanh xảy ra hai vụ nổ làm tình hình xấu đi bất ngờ. Các xe bọc thép và binh lính bắt đầu nổ súng. Trật tự vẫn hồi lúc 24 giờ. Có 8 người chết cùng nhiều người khác bị thương nằm ở ngoài phòng Chương trình và trong khuôn viên Đài phát thanh" (1). Đây cũng là thời điểm chuẩn bị diễn ra cuộc tiếp xúc giữa ủy ban Liên bộ (đại diện Chính phủ) và ủy ban Liên phái (đại diện Phật giáo Việt Nam) mở tại hội trường Diên Hồng để giải quyết việc các tổ chức Phật giáo đưa ra một bản Tuyên ngôn gồm 5 điểm: tự do treo cờ tôn giáo, chấm dứt bắt bớ chùa bãi, bồi thường cho các nạn nhân Huế, các quan chức chịu trách nhiệm về vụ đàn áp phải bị xử lý và bình đẳng tôn giáo, yêu cầu chính quyền Ngô Đình Diệm thực hiện - các nhật báo đều đưa tin này.

Sau đó trên trang nhất, có kèm nhiều hình ảnh, thông tin về diễn biến của sự kiện với tiêu đề lớn: *Tượng tọa Nguyễn Văn Khiết - Thích Quang Đức tự hòa thiêu tại ngã tư Lê Văn Duyệt - Phan Đình*

Phùng" (2), sáng nay, 11-6-1963, vào hồi 9h30 một số các tăng ni đã tổ chức lễ cầu siêu cho các nạn nhân ngày 8-5 tại chùa Phước Hòa (đường Phan Đình Phùng) và cho biết là sau lễ cầu siêu sẽ mang bài vị các nạn nhân về Huế. Sau buổi cầu siêu các vị tăng ni đã đi từ chùa ra đến ngã tư Lê Văn Duyệt - Phan Đình Phùng. Đi đầu có một chiếc xe Austin. Xe dừng lại, một vị sư già từ trên xe bước xuống, một vị lấy xăng trong xe ra tưới lên vị sư già và châm lửa đốt". Vị hòa thượng tự thiêu là Thích Quảng Đức, 52 tuổi ở Khánh Hòa" (3), "1 vị sư già hòa thiêu tại ngã tư Lê Văn Duyệt - Phan Đình Phùng", hay bài "Hồi 9 giờ sáng ngày 11-6-1963 một nhà sư hòa thiêu ở ngã tư đường Phan Đình Phùng và đường Lê Văn Duyệt". Các thông tin tương tự cũng đã xuất hiện trên các mặt báo Tiếng chuông (4) và Thần Chung. Tuy nhiên, cũng có sự khác biệt về thông tin, trên tờ Báo Mới (5) có bài cải chính: Nói lại cho đúng về vụ Thượng tọa Thích Quảng Đức tự thiêu: "Theo số báo ra ngày 12-6-1963 do nguồn tin của giới có thẩm quyền có hai điểm cần chấn chỉnh: thứ nhất, lễ cầu siêu cho các nạn nhân ở Huế tổ chức ở chùa Phật Bửu Tự thay vì chùa Phước Hòa như tin đã đăng hôm qua. Hai là, thượng tọa Thích Quảng Đức vừa được suy tôn: Hòa thượng Long Vĩnh năm nay 73 tuổi thay vì 52 tuổi".

Bối cảnh ở Sài Gòn lúc đó được mô tả trên tờ Lê Sống như sau: "Không khí thủ đô trong suốt mấy ngày qua không mấy lắng dịu, mỗi con người dường như chỉ chờ đợi một luồng gió mới để an tâm lo tròn nhiệm vụ hàng ngày. Những loại tin tự tử, trộm cướp hay cả những tin chiến sự quan trọng như Pathet Lào với sự giúp đỡ của V.C tấn công Attapew... báo chí cũng chỉ loan vài dòng hoặc gác lại. Người ta đang theo dõi và chờ đợi kết quả những cuộc hội

nghe giữa Ủy ban Liên bộ (đại diện chính phủ) và ủy ban Liên phái (đại diện Phật giáo Việt Nam) mở tại hội trường Diên Hồng" (6).

Sau đó các báo đã liên tục đưa tin diễn biến sự vụ, từ việc tụng kinh cầu siêu cho vị cố Hòa thượng cho đến kế hoạch an táng: báo *Lẽ sống* (7) đưa tin: "Đầy đủ chi tiết về buổi lễ hỏa thiêu - lễ di cửu Hòa thượng Thích Quảng Đức rất trang nghiêm, chu đáo, ký giả ngoại quốc, Việt Nam đi đông trệt cả năm xe buýt lớn" (8). Mô tả quang cảnh buổi rước linh cửu, tác giả Từ Nguyên đã viết: "Các cụ già, trẻ nhỏ đứng hai bên đường, trai trẻ trèo lên cả mái nhà để xem khi đám tang đi qua". Trong số 362, ra thứ hai, ngày 17-6-1963, báo *Lẽ sống* viết: "Cố Thượng tọa Thích Quảng Đức được suy tôn Hòa thượng Long Vĩnh" và "Ngày 14-6-1963: 10000 phật tử đến chùa Xá Lợi cầu siêu cho thượng tọa Thích Quảng Đức tự thiêu 11/6"; "Quang cảnh cuộc hành lễ trang nghiêm tại chùa Xá Lợi, phật tử đông đảo tập trung ở chùa Giác Minh được chùa Xá Lợi để viếng linh cửu cố Thượng tọa Thích Quảng Đức" (9).

Thông tin về tiểu sử của hòa thượng Thích Quảng Đức cũng được chú ý, báo *Buổi Sáng* (10), báo *Tiếng Chuông* (số 3714 và 3715), có các bài "Tiểu sử cố hòa Thượng Thích Quảng Đức" "Tìm hiểu thêm về thân thế vị cố hòa thượng tự thiêu". Và cũng thể hiện thái độ của chính quyền Sài Gòn trước sự kiện này. Ngày 13-6-1963, trên trang nhất các tờ *Tiếng Chuông*, *Báo Mới*, *Lẽ Sống* đồng loạt xuất hiện một bài viết giống nhau "Thông điệp của Tổng thống gửi đồng bào thủ đô", trích nguyên văn bức thư của Tổng thống Ngô Đình Diệm: "Ngày 5-6-1963, sau cuộc tiếp xúc của ủy ban Liên bộ với đại diện Tổng hội Phật giáo Việt Nam, chính phủ đã thi hành mọi biện pháp thích

nghe để ổn định tình thế tại cố đô Huế, dự kiến ngày 12-6-1963 một phái đoàn Tổng hội Phật giáo sẽ tới Sài Gòn để tiếp tục cuộc thảo luận với ủy ban Liên bộ về những vấn đề do tổng hội đặt ra. Tương tự, cùng ngày nhật báo *Lẽ Sống* đưa: "Theo chúng tôi được biết thì chiều nay thượng tọa Thích Tịnh Khiết, Hội chủ Phật giáo Việt Nam sẽ từ Huế vào Sài Gòn, cho nên dư luận cho rằng đã có một nhóm quá khích muốn ngăn trở cuộc thương thuyết hiện đang tiến hành giữa ủy ban Liên bộ và Tổng hội Phật giáo, làm nản lòng những người có thiện chí hiện đang cố gắng giải quyết êm đẹp các việc đáng tiếc xảy ra" (11).

Như đã nêu, tại thời điểm diễn ra sự kiện cũng là lúc Tổng hội Phật giáo chuẩn bị có cuộc tiếp xúc với ủy ban Liên bộ để thỏa thuận về năm nguyện vọng của Phật giáo. Báo *Tiếng Chuông* đưa tin: "Quốc hội muốn cùng chánh phủ và đồng bào, nhất là Hiệp hội Phật giáo tìm cách giải quyết vấn đề" và "thông cáo của nha cảnh sát Đô Thành về chương trình hành lễ cầu siêu cho Giác linh Thượng tọa Thích Quảng Đức" (12).

Chúng tôi nhận thấy trong suốt thời gian từ 11-6 đến trước ngày 1-11-1963 các báo chỉ đưa tin thuần túy, tường thuật lại diễn biến, đưa tin về quá trình an táng Hòa thượng tự thiêu song song với những thông tin về các cuộc hội đàm giữ Ủy ban Liên phái và Tổng hội Phật giáo Việt Nam.

Nhưng đáng chú ý là sau khi chính quyền Ngô Đình Diệm bị lật đổ, trên các báo lại ồ ạt đưa tin về các vụ đàn áp của chính quyền đối với Phật giáo đã xảy ra trước đó. Trên báo *Thần Chung* (số ra ở bộ mới, số 11, thứ hai, ngày 2-8-1965) đã giành 4 trong tổng số 8 trang của cả số ra để nói về Phật giáo, trích lại các thông tin về lễ tang của Hòa thượng Thích Quảng

Dức, các vụ tấn công chùa như: "Hai ngày lịch sử của Phật giáo ở Việt Nam: 8-5-1963 và 20-8-1963"; Hồi ký "Cuộc tấn công chùa xá lợi"; "Đại tang Phật giáo - Thích Quảng Đức tự thiêu (11-6-1963)"; "Ủy ban Liên phái Bảo vệ Phật giáo phản đối năm điểm"; "Trường thuật cuộc sát hại Phật giáo đồ tại Huế ngày 8-5-1963"; "Chùa Từ Đàm bị phong tỏa", "Lời kính đề của Thích Quảng Đức trước khi tự thiêu". Trong diễn từ đọc trong ngày lễ chung thất của cố Hòa thượng Thích Quảng Đức ngày 30-7-1963 đã công bố những bức ảnh với lời chú thích: "Cảnh những tăng ni, Phật tử thủ đô bị đánh đập, giam cầm một cách tàn ác vì chỉ có một tội là dám đòi hỏi được tự do tín ngưỡng và công bằng xã hội". Trong bài "Dây chiếu xe chở Thích Quảng Đức" đã nêu: "Sự hi sinh của cố Hòa thượng còn nêu cao cho chúng ta tấm gương đại hùng, đại lực và vô úy biết chừng nào" và kêu gọi "Đứng trước tình cảnh đau thương của dân tộc, đứng trước cảnh tượng lầm than của đồng bào và nhất là đứng trước cảnh nền đạo đức của dân tộc ta chúng ta hãy noi gương của cố Hòa thượng Quảng Đức và các anh linh Từ đạo, chúng ta triệu người như một, lòng cạnh lòng, tay nắm tay để sẵn lòng hi sinh cho tín ngưỡng, cho hòa bình quốc gia, cho đạo đức dân tộc" (13). Công bố thư của Thượng tọa Thích Tâm Châu gửi tổng thống Việt Nam Cộng Hòa để tố cáo sự giả ngụy trang: "Một số công an, mật vụ, dân vệ cạo đầu, ngụy trang nhà sư, đi khắp nơi quỳ tiền và thuê may cờ cho Mặt Trận Giải phóng Miền nam, xấp đặt để vu cáo Phật giáo làm chính trị?"; "Nhà chức trách xét chùa Xá Lợi, bắt các vị lãnh đạo phong trào vận động cho năm nguyện vọng của Phật giáo" (14). Hay "Trái tim bất diệt của Hòa thượng Thích Quảng Đức" trích từ hồi ký của ông Chánh Trí: "ở phòng giấy của tôi, cảnh lục lọi tàn

phá nặng nề hơn đầu hết. Hai tử sắt đều bị đập phá tan tành, tất cả tiền bạc, giấy tờ của ủy ban Liên phái cũng như của riêng tôi đều bị lấy mất hết, may mà cái thố đựng trái tim bất diệt của Hòa thượng Quảng Đức không bị lấy mất vì của học nhỏ đựng thố ấy bị kẹt khóa, chúng không mở được"... (15). Và thông tin về cuộc thương thuyết giữa chính phủ và đại diện Phật giáo Việt Nam để giải quyết năm nguyện vọng mà các tổ chức Phật giáo đã đưa ra, trước đó báo chí đã nêu "cuộc tiếp xúc giữa Ủy ban Liên phái (đại diện Phật giáo Việt Nam) và Ủy ban Liên bộ (đại diện Chính phủ) diễn ra từ 7 giờ sáng đến 21 giờ khuya hôm qua đã thỏa mãn năm nguyện vọng mà các tổ chức Phật giáo đã đệ trình Tổng thống trước đó, được các vị đại diện Phật giáo hoan hỉ tiếp nhận..." (16).

Và sau cuộc đảo chính 1-11-1963, lại xuất hiện thông tin "Chính phủ Việt Nam Cộng hòa đã chấp nhận năm nguyện vọng của Phật giáo, nhưng thực tế, chính sách đàn áp Phật giáo vẫn được thực thi, thậm chí còn khốc liệt hơn" (17).

Những tin tức về các cuộc đàn áp này liên tiếp xuất hiện sau khi chính quyền Ngô Đình Diệm đã sụp đổ. Báo Thần Chung trong các số ra từ ngày 1-23/8/1965 đều dành từ trang thứ 3 đến trang 6 cho việc tường thuật phong trào đấu tranh của Phật giáo và những thủ đoạn đàn áp, bưng bít sự thật của chính quyền Ngô Đình Diệm, tổng hợp thông tin từ ngày 8-5-1963 đến 30-10-1963: "Trường thuật cuộc biểu tình của chư tăng ni tuyệt thực tại chùa Xá Lợi ngày 17-7-1963"; "Trường đặc biệt về phong trào đấu tranh của Phật giáo ở Việt Nam: Đoàn sinh viên Phật tử Sài Gòn thân gửi toàn thể sinh viên, học sinh Phật tử toàn quốc đòi chánh quyền trả nhục thân của bốn tăng ni đã tự thiêu"; "Thích Tâm Châu, đại diện Ủy ban Liên phái bảo vệ

Phật giáo tố cáo trước thế giới mọi hành vi chống Phật giáo".

Mặt khác, các báo còn sử dụng thông tin từ các hãng Thông tấn nước ngoài nói về sự kiện này để tỏ rõ quan điểm của mình. Báo *Thần Chung* đã trích từ bài "*Đã đến lúc ông Tổng thống Ngô Đình Diệm phải sửa đổi đường lối*" trên báo *The Stars and Stripes*, số ra ngày 25-7-1963: "*Thật vậy, có rất nhiều sai lầm trong chánh phủ ông Tổng thống Diệm, một thí dụ thể hiện được biểu lộ qua hình ảnh một vị hòa thượng mới đây đã phải tự thiêu để phản đối thái độ ngoan cố, tự kiêu, tự đại của ông Tổng thống Diệm đối với Phật giáo đồ chiếm 80% tổng số 15 triệu dân tại miền Nam Việt Nam.*"

Trên tờ *Buổi sáng* ngày 25-12-1963 cũng trích lời bình luận trên tờ báo *Le Monde*, đề ngày 13-6-1963: "*trước hành động tự sát để đấu tranh, kẻ tàn bạo nhất cũng phải chùn bước*".

Như vậy, có thể nói trong dòng chảy chung, các nhật báo Sài Gòn thời kỳ này vẫn thể hiện tính hai mặt. Một là không thể không thông tin về sự kiện nóng bỏng này, thậm chí ở dòng báo xã hội thương mại thì tính chất nhanh nhạy đưa tin chớp nhoáng, có mục đích lôi cuốn người đọc đi theo sự kiện đã làm sứ mệnh phản ánh thời cuộc của báo chí. Nhất là những tờ báo của chính quyền như *Cách mạng quốc gia* hoàn toàn thông tin theo ý muốn của chính quyền. Tuy nhiên trong trường hợp này, người ta dễ dàng nhận thấy những hạn chế có tính cố hữu trong mối quan hệ với chính quyền của báo chí. Chúng tôi hoàn toàn nhất trí với ý kiến của tác giả Nguyễn Đình Diệm trong luận văn tốt nghiệp *Báo chí và chính quyền tại miền Nam Việt Nam*

(18): "*Sài Gòn nóng như hòn than về vụ tự thiêu mà báo chí không dám ho he một tiếng*". Cần bình luận từ "ho he" chính là cách công chúng chờ đợi những phản ánh, những khai thác thông tin sự kiện do thuộc tính nhật báo quy định và như truyền thống của báo chí Sài Gòn vốn có nhưng thực tế đã không diễn ra như thế. Người đọc chờ đợi những tường thuật cổ bình luận phân tích sâu sắc những quan sát thời cuộc của các ký giả tài ba vốn không thiếu trong làng báo Sài Gòn mà thời nào cũng có nhưng đều im hơi lặng tiếng. Như trong hồi ký báo chí của nhà báo quá cố Lý Quý Chung đã chia sẻ: *có bài cũng không dám in nếu không muốn tờ báo bị đóng cửa, đình bản*. Vì thế chúng ta thấy chính những tờ báo thuộc dòng này thể hiện thái độ sợ sệt, nước dôi, chờ đợi thái độ của chính quyền. Thậm chí chỉ là ý thăm dò như bình luận theo hướng có lợi cho chính quyền của nhật báo *Lẽ Sống*: "*Theo chúng tôi được biết thì chiều nay thượng tọa Thích Tịnh Khiết, hội chủ Phật giáo Việt Nam sẽ từ Huế vào Sài Gòn, qua nên dư luận cho rằng đã có một nhóm quá khích muốn ngăn trở cuộc thương thuyết hiện đang tiến hành giữa ủy ban liên bộ và tổng hội Phật giáo, làm nản lòng những người có thiện chí hiện đang cố gắng giải quyết êm đẹp các việc đáng tiếc xảy ra*"; hay đăng tải lời phát biểu quan điểm của Tổng thống trước sự việc đã xảy ra. Có lẽ vì "miếng cơm manh áo" vẫn xuất hiện những thông tin như thế để không gây bất lợi cho chính quyền lúc này.

Hai là, chỉ ngay sau đó khi xảy ra cuộc đảo chính lật đổ chính quyền Ngô Đình Diệm (1-11-1963) thì đã có hàng loạt bài viết có nội dung phanh phui, tố cáo chính sách đàn áp Phật giáo của chính quyền Ngô Đình Diệm ở chính các tờ báo đó như: "*Hai ngày lịch sử của Phật giáo ở Việt*

Nam: 8-5-1963 và 20-8-1963", Hồi ký "Cuộc tấn công chùa xá lợi", "Đại tang phật giáo - Thích Quảng Đức tự thiêu (11-6-1963)", "Ủy ban liên phái bảo vệ phật giáo phản đối năm điểm", "Tường thuật cuộc sát hại phật giáo đồ tại Huế ngày 8-5-1963", "Chùa Từ Đàm bị phong tỏa", "Lời kính đề của Thích Quảng Đức trước khi tự thiêu"... điều này đã nói lên sự mối quan hệ báo chí và chính trị: "Cuộc tiếp xúc giữa Ủy ban Liên phái (đại diện Phật giáo Việt Nam) và Ủy ban Liên bộ (đại diện chính phủ) diễn ra từ 7 giờ sáng đến 21 giờ khuya hôm qua đã thỏa mãn năm nguyện vọng mà các tổ chức phật giáo đã đệ trình Tổng thống trước đó, được các vị đại diện phật giáo hoan hỉ tiếp nhận..." (19). Còn trên tờ *Thần Chung* (số 11), do "lo sợ sanh mạng

hòa thượng hội chủ" đã đưa tin trên trang nhất: "có tin đồn, chính phủ đã thỏa mãn trọn vẹn 5 nguyện vọng của phật giáo, chúng tôi xin thanh minh rằng, tới giờ phút này, chúng tôi chưa thấy một triệu chứng gì xấp xỉ nào, cũng chưa được tin chấp dứt các biện pháp khủng bố và sự phong tỏa các chùa ở Huế như ủy ban liên bộ đã hứa với chúng tôi". Qua đó cho thấy tính phức tạp không đơn nhất, thậm chí mâu thuẫn, thể hiện thái độ chính trị và đặc tính của từng tờ báo thời kỳ này.

Từ việc phân tích thái độ chính trị của báo chí Sài Gòn trước một sự kiện lịch sử cách nay 50 năm chúng tôi càng nhận thức rõ hơn các mối quan hệ xã hội, để có những bài học lịch sử giá trị cho hôm nay và mai sau.

CHÚ THÍCH

- (1). *Sóng Dội Miền Nam*, ngày 9-5-1963.
- (2). *Báo mới* do Văn Giang làm chủ nhiệm kiêm chủ bút, số 358, ra thứ tư, ngày 12-6-1963.
- (3). *Cách Mạng Quốc Gia*, báo *Lẽ Sống* do Ngô Công Minh làm chủ nhiệm kiêm chủ bút, số 1493, ra ngày 12-6-1963; số 2764, ra thứ tư, ngày 12-6-1963; số 2769, ra thứ ba, ngày 18-6-1963.
- (4). *Tiếng chuông* (chủ nhiệm kiêm chủ bút: Đinh văn Khai), *Thần Chung* (do Nguyễn Kỳ Nam làm chủ nhiệm kiêm chủ bút).
- (5). *Báo Mới*, số 359, thứ năm, ngày 13-6-1963.
- (6). *Lẽ sống*, số 2769, thứ ba, ngày 18-6-1963.
- (7). *Lẽ sống*, số 366, thứ 6, ngày 21-6-1963.
- (8). Chúng tôi trích nguyên văn, xin lưu ý nhiều khi trên các báo lỗi chính tả rất nhiều- tác giả.
- (9). *Lẽ sống*, số 2767, thứ bảy, ngày 15-6-1963.
- (10). *Buổi sáng*, số 1423, ngày 18-6-1963.
- (11). *Lẽ sống*, số 2765, 13-6-1963.
- (12). *Tiếng chuông*, số 3712, thứ sáu, ngày 14-6-1963.
- (13). *Tiếng chuông*, số 4012, ngày 18-11-1963.
- (14). *Tiếng chuông*, số 4013, ngày 19-11-1963.
- (15). *Thần chung*, bộ mới, số 12, thứ ba, ngày 3-8-1965.
- (16). *Lẽ sống*, số 2769, ngày 18-6-1963.
- (17). *Sóng Dội Miền Nam*, số 12, ngày 20-12-1963.
- (18). Chúng tôi đã tham khảo nhiều luận văn cao học của Khoa Báo chí - Đại học Vạn Hạnh trước năm 1975.
- (19). *Lẽ sống*, số 2769, ngày 18-6-1963.